

פרשת ויקרא

הרב אמנון בזק

קרבן עולה ויורד

אנו ננסה, כדרכנו, ללמוד את הדברים על פי פשוטו של מקרא, ולהבין מה ראתה התורה להקל במצבים אלו.²

ב. אם לוא יגיד ונשא עונו

נפתח במקרה הראשון. המפרשים ביארו, בעקבות חז"ל, שמדובר באדם שחברו ביקש שיעיד עבורו, אך הוא מכחיש וטוען שאינו יודע דבר בעניין, ואף נשבע על כך לשקר. או אז חייב אותו אדם ב'קרבן שבועת העדות'. על פי פירוש זה, חיוב הקרבן הוא בעיקרו על שבועת השקר בהקשרה הספציפי: הכחשה של ידיעת עדות. דא עקא, שעל דרך הפשט אין זה הולם את המילים "וְשָׁמְעָה קוֹל אֱלֹהִים", משתי סיבות: ראשית, מדוע נאמר "וְשָׁמְעָה", ולא נזכר במפורש שמישהו השביע אותו? ושנית, מדוע באה כאן לשון "אֱלֹהִים", ולא לשון שבועה כמו במקרה השלישי (פס' ד)?

נראה אפוא, שעל דרך הפשט יש להבין ביטוי זה באופן שונה במקצת. המפתח להבנת העניין הוא בפרשת פסל מיכה, הפותחת בדברי מיכה לאמו: "אֲלֶיךָ וּמֵאָה הַכֶּסֶף אֲשֶׁר לָקַח לְךָ, וְאֵת אֱלִית וְגַם אֶמְרֹת בְּאֲזְנֵי, הִנֵּה הַכֶּסֶף אֲתִי אֲנִי לְקַחְתִּיר" (שופטים י"ז, ב). כשנגנב מאמו של מיכה סכום כסף גדול, היא אמרה באוזניו "אֱלֹהִים" – קרי: קללה על הגנב ועל מי שיודע על הגנבה³ – אף שלא ידעה כי הוא הוא הגנב (ולכל היותר חשדה בו שהוא יודע מי הגנב). קללת האלה היא זעקה, המחייבת את כל השומעים והנוגעים בדבר

א. הבעיה

כידוע, פרשת ויקרא מתארת את סוגי הקרבנות השונים. תחילה התורה מציגה את שלושת קרבנות הנדבה: עולה (פרק א'), מנחה (פרק ב') ושלמים (פרק ג'), ולאחר מכן היא עוברת אל קרבנות החובה: חטאת ואשם.

פרשיות החטאת נחלקות לשני חלקים. בפרק ד' מנויים קרבנות החטאת הרגילים, דהיינו קרבנות הבאים על עברות שנעשו בשגגה, הנבדלים זה מזה על פי זהות החוטא: הכוהן המשיח, כל העם, נשיא או אדם רגיל. ואולם, בתחילת פרק ה' נידונות עברות מסוימות, שבהן נוהג דין הקרוי בפי חז"ל 'קרבן עולה ויורד', דהיינו שהתורה מתחשבת במצבו הכלכלי של החוטא וקובעת את חיובו על פיו. התורה מונה שלוש מדרגות חיוב בעברות אלו: החיוב הרגיל הוא כשבה או שעירת עזים לחטאת (פס' ו);¹ אם אין יד החוטא מגעת די שה, הוא יכול להביא שתי תורים או שני בני יונה (פס' ז-י); ואם אין ידו משגת אפילו לתורים או לבני יונה (מצב שחז"ל כינוהו "דלי דלות") – הריהו רשאי להביא עשירית האיפה סולת לחטאת (פס' יא-ג).

באילו מצבים הקלה התורה על עני להביא קרבן קטן יותר, מה שלא מצינו בשאר עברות? על פי פשוטו של מקרא, דין זה נוהג בשלושה מצבים, המובאים בארבעת הפסוקים הראשונים של פרק ה':

וְנָפֵשׁ כִּי תַחֲטָא וְשָׁמְעָה קוֹל אֱלֹהִים וְהוּא עֵד אוּ רָאָה אוּ יָדַע אִם לֹא יִגִּיד וְנָשָׂא עוֹנוֹ.

או נֶפֶשׁ אֲשֶׁר תִּגְעַב בְּכָל דְבַר טְמֵא אוּ בְנִבְלַת חֵיָה טְמֵאָה אוּ בְנִבְלַת בְּהֵמָה טְמֵאָה אוּ בְנִבְלַת שָׂרָץ טְמֵאָה וְנֶעְלַם מִמֶּנּוּ וְהוּא טְמֵא וְאִשָּׁם. או כִּי יִגַע בְּטַמְאֹת אֲדָם לְכָל טַמְאֹתוֹ אֲשֶׁר יִטְמָא בָּהּ וְנֶעְלַם מִמֶּנּוּ וְהוּא יָדַע וְאִשָּׁם.

או נֶפֶשׁ כִּי תִשָּׁבַע לְבָטָא בְשִׁפְתָּיִם הֲרַע אוּ הִיטִיב לְכָל אֲשֶׁר יִבְטָא הָאָדָם בְּשִׁבְעָה וְנֶעְלַם מִמֶּנּוּ וְהוּא יָדַע וְאִשָּׁם לְאַחַת מֵאֵלֶּה.

מה מיוחד בשלושת המצבים הללו? מדוע הקלה התורה בהם דווקא? כדי לענות על שאלה זו, עלינו לעמוד על טיבם של מקרים אלו. במשימה זו יש קושי, כי הפירוש המקובל בחז"ל לפסוקים אלו שונה, דרך כלל, מן הפשט.

2 כל גישה שהיא תצטרך להניח שעברות אלו קלות מן העברות הנידונות בפרק ד', שהרי התורה הקלה בהן. הנחה זו הולמת גם את מבנה הפרשה: בפרק ד' נמנים מביאי הקרבן מן החשוב ביותר (הכוהן המשיח) אל הקל ביותר (אדם רגיל); וכעת נוצרת הדרגה ממעשי עברה רגילים למעשי עברה קלים יותר.

ראוי לציין שחלוקת הפרקים הנכרית כאן מוטעית ומטעה, והיא תורמת לשגיאה הנפוצה שהקרבנות המנויים במחצית הראשונה של פרק ה' הם קרבנות אשם. אמנם טעות זו נובעת גם ממה שנאמר על קרבנות אלו בפס' ו-ז: "וְהִבִּיא אֶת אֲשָׁמוֹ לַה' עַל חַטָּאתוֹ אֲשֶׁר חָטָא... וְאִם לֹא תִגִּיעַ יָדוֹ דִּי שָׁה וְהִבִּיא אֶת אֲשָׁמוֹ אֲשֶׁר חָטָא". אין ספק שהמילה "אשם" שבכאן משמעה 'חטאו', אך התורה בחרה מונח אחר כדי להדגיש את ההבדל שבין חטאים אלו ובין החטאים שבפרק ד', המכונים שם "חטאתו". ומכל מקום, פרקנו מדגיש שמדובר בחטאת: "וְהִבִּיא אֶת אֲשָׁמוֹ לַה'... כְּשִׁבְעָה אוּ שְׁעִירַת עִזִּים לְחַטָּאת... וְהִבִּיא אֶת אֲשָׁמוֹ אֲשֶׁר חָטָא שְׁתֵּי תָרִים אוּ שְׁנֵי בְנֵי יוֹנָה לַה' אֶחָד לְחַטָּאת וְאֶחָד לְעֹלָה... וְאִם לֹא תִשָּׁג יָדוֹ לְשִׁתֵּי תָרִים אוּ לְשְׁנֵי בְנֵי יוֹנָה וְהִבִּיא אֶת קֶרְבָּנוֹ אֲשֶׁר חָטָא עֲשִׂירַת הָאִפָּה סֹלֶת לְחַטָּאת" (פס' ו-יא). היה ראוי אפוא לשים את חלוקת הפרקים בין 'קרבן עולה ויורד' (דהיינו לאחר פס' ג) לבין הפסקה הקצרה יחסית על קרבן האשם (פס' יד-כו).

3 כך למשל משמעות המילה אֱלֹהִים בפסוקים אלה: "וְרָבְצָה בוּ כָּל הָאֲלֹהִים הַקְּתוּבָה בְּסֵפֶר הַזֶּה" (דברים כ"ט, יט); "וְרָדַפְתִּי אַחֲרֵיהֶם בְּחָרֶב בְּרֶעֶב וּבְדָבָר וּנְתַתִּים לְזַעֲנָה לְכָל מַמְלַכּוֹת הָאָרֶץ לְאֵלֶּה וּלְשִׁמָּה וּלְחָרָףָה בְּכָל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הִדְחַתִּים שָׁם" (ירמיהו כ"ט, יח).

* תודה לידידי היקרים עזרא ועדינה דייקמן על חלקם בכתיבת מאמר זה. ברך ה' חילם ופועל ידם בתרצה.

1 כל ההפניות הן לויקרא פרק ה', אלא אם כן צוין אחרת.

של מקרא, שהרי הקודש והמקדש אינם נזכרים כאן כלל ועיקר, ואף לא מעשה עברה כלשהו.⁵

על דרך הפשט נראה אפוא, שמה שמחייב קרבן הוא עצם ההיטמאות – עצם המגע בדבר טומאה מתוך חוסר זהירות ורשלנות. אכן, אין איסור לגעת בדבר טמא, אך אם נטמא אדם מישראל – ואפילו אינו כוהן – מוטלת עליו חובה להיטהר. חובה זו, יסודה בתפיסה שעצם המציאות של טומאה בעם ישראל פוגעת בקדושת המשכן,⁶ כמפורש בסדר עבודת הכוהן הגדול ביום הכיפורים, הבא לטהר את הקודש משני דברים: "וְכַפֵּר עַל הַקֹּדֶשׁ (1) מִטְּמֵאת בְּגֵי יִשְׂרָאֵל (2) וּמִפְּשָׁעֵיהֶם לְכָל חַטָּאתָם וְכֵן יַעֲשֶׂה לְאֹהֶל מוֹעֵד הַשֹּׁכֵן אִתָּם בְּתוֹךְ טְמֵאתָם" (ט"ז, טו). אמנם גם שם פירש רש"י כי הכוונה לטמא שנכנס למקדש בשוגג, אלא שגם שם נזכרת רק מציאות הטומאה, ולא כניסה למקדש. וכן מפורש בפרשת חקת: "כָּל הַנֹּגֵעַ בְּמַת בְּנֹפֶשׁ הָאָדָם אֲשֶׁר יָמוּת וְלֹא יִתְחַטָּא אֶת מִשְׁפָּן ה' טָמֵא וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהוּא מִיִּשְׂרָאֵל" (במדבר י"ט, יג; ועייני שם, ט; ו) ואף שם פירש רש"י שמדובר כשנכנס לעזרה – דבר שלא נאמר בפסוק.⁷

כללו של דבר, על פי פשוטו של מקרא, התורה מחייבת את האדם להיטהר מטומאתו, ואם לא ייטהר – נחשב הדבר כאילו טימא את המשכן.⁸ על פי זה תובן היטב הקולה שהקלה התורה בקרבן זה, שהרי גם כאן אין מדובר במעשה עברה, אלא במציאות שהתורה רואה אותה כשליטת, הגם שאינה אוסרת אותה. לפנינו אפוא מקרה חריג נוסף של חיוב קרבן שלא על מעשה עברה, לפיכך הקלה בו התורה.

ד. או נֶפֶשׁ כִּי תִשָּׁבַע לְבִטָּא בְּשִׁפְתַיִם

המקרה השלישי הוא הפשוט ביותר. אדם נשבע לעשות דבר מה – "לְהַרְעֵ אוֹ לְהִיטִיב" – אך לבסוף "וְנִגְעַלְמִי מִמְּנוֹ": הוא שכח לקיים את שבועתו. גם במקרה זה קל להבין מדוע הקלה התורה, שהרי גם כאן אין מדובר במעשה עברה

5 ראוי לציין שגם רשב"ם, הנודע כמפרש פשטן, ביאר כרש"י, שמדובר בטומאת מקדש וקודשיו.

6 שעצם מציאות הטומאה היא הבעיה עולה בבירור מן ההדגשה החוזרת ונשנית בפסוקים אלו על השורש טמ"א: "או נֶפֶשׁ אֲשֶׁר תִּגַּע בְּכָל דָּבָר טָמֵא או בְּנִבְלַת חַיָּה טָמֵא או בְּנִבְלַת בְּהֵמָה טָמֵא או בְּנִבְלַת שָׂרִץ טָמֵא וְנִגְעַלְמִי מִמְּנוֹ וְהוּא טָמֵא וְאָשָׁם. או כִּי יִגַּע בְּטָמֵאת אָדָם לְכָל טְמֵאתוֹ אֲשֶׁר יִטְמֵא בָּהּ".

7 כך עולה גם מויקרא י"ז, טו–טז: "וְכָל נֶפֶשׁ אֲשֶׁר תֹּאכַל נְבֵלָה וְיִטְרְפָהּ בְּאֶזְרָח וּבְגֵר וּכְבֵס בְּגָדָיו וְרָחַץ בַּמַּיִם וְטָמֵא עַד הָעֶרֶב וְטָהַר. וְאִם לֹא יִכְבֹּס וּבִשְׂרוֹ לֹא יִרְחֹץ וְנִשָּׂא עֹנֹה". גם כאן מורה הפשט כי נשיאות העוון היא בזה שלא נטהר מטומאתו, וגם כאן כתב רש"י: "ונשא עונו – אם יאכל קדש או יכנס למקדש חייב על טומאה זו ככל שאר טומאות".

8 מסתבר שדרישה זו מחמירה מכדי להיות מעשית, ועל כן דרשו חז"ל את הכתובים כמבואר, שאין חיוב קרבן בלא מעשה עברה של כניסה למקדש או אכילת קודשים.

כיוון אחר הציע ד' הנשקה במאמרו "משכן העדות ובית הבחירה – לבירורו של ניגוד", מגדים יא, עמ' 23–62. לדעתו, ההלכה העולה מפשוטו של מקרא היא הלכה ייחודית לתקופת המדבר, שאז היה אוהל מועד "שֹׁכֵן אִתָּם בְּתוֹךְ טְמֵאתָם", ומציאות טומאה בעם ישראל אכן פגמה בקדושת המשכן. המקדש, לעומת זאת, היה מנותק, במידה מסוימת, מן העם, ועל כן קדושתו נפגמת רק אם נכנס אליו טמא בפועל.

להגיב לה. מכאן יובן מה שנאמר בפרשתנו, המחייבת את שומעי האלה לסייע בעדותם למי שאמר אותה, אף אם האלה לא פְּוֹנָה במפורש כלפיהם. מכאן תובן גם הלשון "קול אֱלֹהִים": "קול" משמעו שמועה (כמו "וַיִּצֹ מִשָּׁה וַיַּעֲבִירוּ קוֹל בְּמַחְנֶה" [שמות ל"ו, ו]), והכתוב בא לומר כי גם מי שלא שמע את האלה מפי אומרה, אלא רק שמע שמועה על דבר קיומה, מחויב להגיב לה.⁴

בזה יובנו גם דברי שלמה בתפילתו בחנוכת בית המקדש: "אֵת אֲשֶׁר יִחַטָּא אִישׁ לְרֵעֵהוּ וְנָשָׂא בּוֹ אֶלֶה לְהַאֲלֹתוֹ וּבָא אֶלֶה לִפְנֵי מִזְבֵּחַךְ בְּבֵית הַזֶּה. וְאִתָּה תִשְׁמַע הַשָּׁמַיִם וְעֵשִׂיתָ וְשִׁפְטָתָ אֶת עַבְדֶּיךָ לְהַרְשִׁיעַ רִשְׁעֵי לְתַת דְּרָכּוֹ בְּרֵאשׁוֹ וּלְהַצְדִּיק צְדִיק לְתַת לוֹ כְּצַדִּיקְתּוֹ" (מ"א ח', לא–לב). מדובר באדם שנשא אלה בגלל עוול שנעשה לו, אך איש לא שמע לאלתו; שלמה מבקש שהאלה תבוא לפני ה' במקדש, והוא ירשיע את הרשע ויצדיק את הצדיק.

וכך יש להבין גם את הפסוק בספר משלי (כ"ט, כד) "חֹלֶק עִם גֹּבַב שׁוֹנֵא נִפְשׁוֹ אֶלֶה יִשְׁמַע וְלֹא יִגִּיד": מי ששמע אלה מפי אדם שנגנב ממנו דבר מה, ולא הגיב לאלה אף על פי שידע מי הגנב – נחשב כחולק עם הגנב, וגורם רעה לעצמו.

מכל זה ברור מדוע פחותה חומרתה של עברה זו מחומרתה של עברות רגילות. אין מדובר במעשה עברה רגיל (או בשבועת שקר, כפי שביארו חז"ל את הדין שלפנינו), אלא רק בהימנעות מקיום חובה משפטית-מוסרית. אמנם הכתוב בא לחדש שבמקרה זה האדם מתחייב קרבן על ההימנעות, שאף היא חטא. ובכל זאת, הימנעות ממעשה אינה חמורה כמו מעשה אקטיבי, לפיכך הקלה התורה בדינה.

ג. אֲשֶׁר תִּגַּע בְּכָל דָּבָר טָמֵא

המקרה השני מוצג בפס' ב–ג, המדברים במי שנגע בלא ידיעתו ("וְנִגְעַלְמִי מִמְּנוֹ") בכל דבר טמא – בנבלת בעל חיים טמא (חיה, בהמה או שרץ) או באחת מטומאות האדם – "וְהוּא טָמֵא וְאָשָׁם". גם כאן יש פער של ממש בין פשוטו של מקרא לבין מדרש ההלכה. על פי חז"ל, הפסוקים מדברים ב'טומאת מקדש וקודשיו', כלומר באדם שנכנס למקדש או שאכל קודשים בלא לדעת שהוא טמא, והמעשה המחייב קרבן הוא הכניסה לקודש או האכילה. וכן כתב רש"י: "'או נפש אשר תגע' וגו' – ולאחר הטומאה הזו יאכל קדשים או יכנס למקדש, שהוא דבר שזדונו כרת... 'ואשם' – באכילת קדש או בביאת מקדש". והוסיף הרמב"ן: "שאינן בנגיעת נבלה ושרץ שום חטא, ולא הוזהרו ממנה אפילו הכהנים, אי אפשר שיחייב הכתוב בנגיעתם קרבן. אבל אמר, כי כאשר יטמא האדם ונעלם ממנו הטומאה... ויחטא בהעלמה של אחת מאלה, יתחייב להביא קרבן. ובידוע שאין בהעלמת הטומאה חטא זולתי שיאכל קדשים או יבא למקדש". דא עקא, שגם פירוש זה אינו מתיישב עם פשוטו

4 אשר למדרש ההלכה, ייתכן שעניינו למנוע מצב שכל אדם יישא אלה מיזמתו ויפגע בכך באחרים. כדי למנוע זאת קבעה תורה שבעל פה כי רק שבועה רשמית, הנשמעת בבית דין, מחייבת את שומעיה.

אקטיבי, אלא רק בהימנעות מקיום השבועה. כדרך שמצאנו במקרה הראשון (חוסר תגובה לאלה) כן הדברים כאן: עצם קיומו של חיוב קרבן על מחדל, ולא על מעשה, הוא דבר חידוש, ועל כן אין לך בו אלא חידושו, והתורה מקלה בו.⁹

נמצאנו למדים ששלושת המקרים יש מכנה משותף ברור: העדר מעשה עברה אקטיבי. בשניים מהם (שמיעת קול אלה ושכחת שבועה) חיוב הקרבן הוא על התנהגות פסיבית, ובמקרה אחד הבעיה היא במציאות שלא הוגדרה כמעשה עברה (היטמאות). לפיכך חילקה התורה בין מקרים אלו ובין שגגות רגילות, והקלה בקרבנם.

* כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולרב אמנון בזק, תשע"א *
* עורך: בעז קלוש *

* בית המדרש הווירטואלי *
* מיסודו של *
* The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash *
* האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm> *
* האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *
* משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *
* דוא"ל: office@etzion.org.il *
* לביטול רישום לשיעור: *
* <http://etzion.org.il/vbm/unsubscribe.php> *

9 חז"ל כינו חיוב זה 'שבועת ביטוי'. על פי פשוטו של מקרא, חיוב זה נוהג רק במי שנשבע לעשות דבר מה בעתיד ולא עשאו; וכן דעת רבי ישמעאל (שבועות פ"ג מ"ה), שבדרך כלל צמוד יותר לפשוטו של מקרא, על פי תפיסתו ש"דיברה תורה בלשון בני אדם". חלוק עליו רבי עקיבא (שם), הסבור שיש חיוב קרבן גם בשבועה על העבר, כגון שבועה "שנתתי" או "שלא נתתי". על פי שיטת רבי עקיבא, יש כאן מעשה עברה רגיל שנעשה בשגגה, וקשה יותר לחלק בינו לבין השגגות הרגילות של פרק ד' – אם כי עדיין יש מקום להבדיל בין עברה במעשה לבין עברה בדיבור פה בלבד.